

PRISTUPI I KONCEPTI U PROUČAVANJU MLADIH

Mladost kao društveni konstrukt

Socijalna antropologija, a potom i socijalna istorija su polovinom XX veka denaturalizovale uzrasne kategorije, ukazujući na njihovu relativnost i kros-kulturalnu i istorijsku diversifikaciju. Kao univerzalne faze ontogeneze, detinjstvo i mladost imaju različita značenja i značaje u različitim društvima. Postoji slaganje da je *omladina* (kao i detinjstvo) tvorevina zapadnog modernog doba i pripadajućeg društva i porodice (Milić, 1987). Tako se pojam *omladina* odnosi upravo na društvenu konstrukciju moderne: on potencira društvena obeležja mladih kao uzrasne grupe, nastale u procesima dugog trajanja koji čine istorijski kontekst njenog nastanka.

Nepostojanje ideje i posebne prakse detinjstva i mladosti u premodernom dobu u Evropi¹, može se tumačiti u svetlu naddeterminacije ekonomske - proizvodne nad ostalim funkcijama premoderne domaće ili kućne zajednice, koja je uticala na njene ostale funkcije, odnose i aspekte svakodnevnog života². Ona je podrazumevala zajednički rad (aspekt „kućnog komunizma“ u Veberovoj terminologiji; Veber, 1978) svih njenih članova - uključujući decu i mlade, čija je socijalizacija predstavljala kontinuitet preuzimanja sve složenijih radnih uloga.

Kao i za „otkriće detinjstva“ (Arijes, 1988), odnosno za novu (modernu) ideju deteta i praksu detinjstva, tako je obrazovanje bilo osnovni društveni mehanizam i za izdvajanje mladih kao posebne uzrasne skupine. Otpočelo sa idejama Prosvetiteljstva o sticanju znanja i vaspitanju kao ostvarenju potencijala ličnosti (Milić, 1982), školovanje je ubrzo postalo i mehanizam kontrole, nadzora, disciplinovanja i socijalizacije dece i mladih kao društvenih grupa. Mehanizam je ostvarivan kroz proces postepenog širenja obaveznog

1 Videti šire u Arijes, 1988., Milić, 1988., Tomanović-Mihajlović, 1996.

2 Od veličine i sastava domaćinstva, preko faza životnog ciklusa, nepostojanja privatnosti i intimnosti, do partnerskih i intergeneracijskih odnosa: videti npr. tekstove (Flandrena; Laslita; T. Hareven; Miterauea i Zidera; Šortera; Janga i Vilmota; Arijesa) u hrestomatiji Rađanje moderne porodice (Milić, 1988).

obrazovanja: od prvih domaćih učitelja u XVII veku, preko škola za dečake u XIX veku koji je obeležavala dvostrukost životnih situacija i koncepata dve klase mladih – buržoaske i radničke (Milić, 1987)³, do masovnog obrazovanja početkom XX veka, koje je uključilo i devojke. Nakon toga, obrazovanje postaje sveobuhvatno i obavezno i to ponegde do nivoa srednje škole do 16. godine, a sve veći broj mladih ga nastavlja i nakon obaveznog nivoa. Mladost se produžava kao zajedničko obrazovno iskustvo i izjednačenije šanse za zapošljavanje mladih oba pola iz različitih društvenih slojeva (Ibid.).

U modernim društvima uvođenje institucije punoletnosti, koja čini zakonski okvir za legalizaciju odraslosti kroz priznavanje građanskih prava (naslednih, poslovne sposobnosti, političkih i sl.), predstavlja drugi mehanizam izdvajanja mladih – omladine u odnosu na druge uzrasne grupe (Ibid.).

Prema mišljenju Anđelke Milić, konačnoj homogenizaciji omladine kao društvene skupine u prvoj polovini XX veka doprinelo je i njeno poopštavanje u masovnoj kulturi koja odvaja ovu grupu i obraća joj se kao celini sa samosvojnim identitetom i kulturom (npr. „buntovnici bez razloga“) (Ibid.: 100).

Kontinuirani i simultani efekat delovanja mehanizama segregacije mladih u posebnu društvenu grupu – omladinu – rezultirao je u njenoj konačnoj konstrukciji kao društvene kategorije. *Differentia specifica* omladine u odnosu na druge društvene kategorije proizilazi iz tri njena glavna obeležja: objektivno različitog društvenog položaja mladih u odnosu na druge društvene grupe; samoproizvodnje vlastite subjektivne svesti – samosvesti i grupnog identiteta; i distinktivnih obrazaca ponašanja mladih (Milić, Čičkarić, 1998: 18). Prema Anđelki Milić, konceptu omladine je inherentna ambivalentnost, koja reflektuje njen protivrečan položaj između zaštićenosti od odgovornosti, izdvojenosti u odnosu na ostatak društva i autonomnosti, sa jedne, i zavisnosti, nesamostalnosti, pa čak i potčinjenosti (autoritetu, javnoj sferi, svetu odraslih), sa druge strane (Ibid: 19).

Promene u društvenom položaju, prelasku u odraslost, načinu života, identitetima i druge, koje su se dogodile tokom poslednjih decenija XX veka, dovode u pitanje

³ Gde je potonja morala da sačeka kraj XIX i početak XX veka da uđe u svet mladosti – da njihov rad postane zabranjen, a školovanje obavezno (Zelizer, 2004).

homogenost omladine kao društvene grupe i kategorije. Naime, već od seksualne i kontrakulturne revolucije krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina počinje diverzifikacija stilova života mladih i pripadajućih potkultura. Anđelka Milić ove procese određuje kao „razlivanje matrice odrastanja na potkulture“ i zaključuje da se omladina „rastočila u konkretnu samoidentitetsku praksu mnoštva pojedinaca“ (Ibid.: 22). Nasleđe studentskog bunta i pokreta iz 1968. godine autorka naziva „postomladinskim sindromom“ ili „radikalizacijom mladosti“, jer: „Mladost prestaje da postoji kao povlašćeno omladinsko doba i postaje stvar individualnog izbora; mladi smo ako hoćemo, želimo, ponašamo se kao mladi.“ (Ibid. 22).

U kontekstu narastajućih promena najčešće se pominje fenomen tzv. *produžene mladosti*⁴. Od faktora koji su uticali na njeno nastajanje kao posebno značajni izdvajaju se: nestabilnost tržišta rada u društvenom kontekstu globalizacije, potrebe i zahtevi za produženim školovanjem, dekompozicija „država blagostanja“ i državnih režima „realnog socijalizma“, kao i tendencije mladih da isprobaju različite stilove života pre nego što preuzmu uloge odraslih („skrase se“). Nije samo vremensko produžavanje karakteristika izmenjene tranzicije u odraslost, već su životne putanje mladih sve manje linearne (sa ustaljenom sledom ključnih događaja), a sve više se događaji odvijaju prema redosledu koji odgovara individualizovanim izborima mladih. U tom smislu se govori o „destandardizaciji“ životnih putanji, koja vodi ka „desinhronizaciji“ mladosti (Ule, 1989)⁵. Mladost (*youth*) postaje identitetska, a ne strukturalna kategorija, odnosno određena je stilovima života, a ne statusom u procesu tranzicije u odraslost, odnosno položajem mladih u odnosu na druge starosne grupe - društvene kategorije. Individualizovane prakse delimično potiču od afiniteta aktera, a delimično proističu iz nužde da se „upravlja“⁶ rizicima u neizvesnoj svakodnevnicu globalnog društva.

4 Tako se kao teorijska i istraživačka granica mladosti više ne uzima 25. već 30. pa ponekad i 35. godina.

5 O odlikama položaja, tranzicije u odraslost i načinima života mladih u aktuelnom globalnom društvenom kontekstu biće više reči prilikom tumačenja savremenih koncepata i pristupa proučavanju mladih.

6 Koristi se i termin „kormilarenje“, odnosno „navigacija“ (navigation: Du Bois – Raymond, 2009), da bi se pojam putanja individualizovao, odnosno u njega učitalo dejstvenoste aktera. O metaforama koje se koriste u istraživanjima mladih vidi Evans, Furlong, 1997.

U svetlu ovih promena, kao značajno pitanje za naučno polje istraživanja mladih postavlja se sledeće⁷: da li su ove individualizovane prakse dovele do (samo)ukidanja omladine kao društvene kategorije? Drugim rečima, s obzirom da je homogenost skupine mladih dovedena u pitanje na sva tri nivoa njenih označitelja: društvenog položaja (osim društvene skrajnutosti - marginalizacije u „čekaonici društva“), oblika ponašanja, kao i samosvesti i sledstvene samoidentifikacije – postavlja se pitanje da li postaje deplasirano koristiti jedinstven koncept omladina za tolike varijetete životnih iskustava? Odnosno, koliko je sada opravdano koristiti termin omladina (u jednini), ako su društvena kategorija i sledstveno koncept dekonstruisani⁸?

Pregled teorijsko - istraživačkih pristupa proučavanju mladih

Klasični teorijski pristupi

Najznačajnija proučavanja mladih (omladine) tokom druge polovine XX veka grupišu se oko tri ključna pojma: generacija, društvena grupa i tranzicija – koji određuju njihove konceptualizacije, teoretisanje i istraživačke pristupe⁹.

Koncept i pristup generacije

Višeznačnost pojma *generacija* čini ga veoma zastupljenim u naukama i javnom diskursu. Mada se u društvenim naukama koristi i u smislu kohortnih grupacija i u smislu genealoških generacija (roditelja i dece), u proučavanju mladih najčešća je upotreba u smislu *socijalne i političke generacije*. U tako određenom konceptu *generacija* naglasak

7 O nekim od metodoloških problema sa kojima se istraživači mladosti suočavaju, vidi npr. u Bennet, Chieslik, Miles, 2003.

8 Još je krajem šezdesetih na konferenciji UNESCO o omladini konstatovano: „Socijalni, ekonomski i psihološki položaj mladih se u praksi u tolikoj meri razlikuje da je krajnje teško formulisati bilo kakvu uopštenu i sadržajnu definiciju omladine. Stoga će biti bolje da se oni koji se bave humanističkim i socijalnim problemima drže, svakako oprezno, termina kojima se mogu obuhvatiti što više različitosti. Iz tih razloga se ponekad kao kompromis može prihvatiti pragmatično određenje 'mladi' za sve one kojima je društvo dalo takav status“ (navedeno prema Tomanović, 1980: 17).

9 Anđelka Milić ukršta pojmove „mladi“ i „omladina“ sa kriterijumom da li se posmatraju kao „grupni fenomen“ ili „generacijski fenomen“ da bi dobila shemu za klasifikaciju teorija o omladini, koja obuhvata četiri modaliteta: 1. „teorija o mladima kao skupini u prelaznoj društvenoj ulozi i položaju“; 2. „teorija o omladini kao specifičnoj društvenoj grupi“; 3. „teorija o intergeneracijskom životnom ciklusu“; 4. „teorije o intergeneracijskim odnosima i o „političkoj“ ili „socijalnim“ generacijama (Milić, 1987: 19). Čitaocu upućujemo na ovaj izuzetan sintetizovan i problematizovan prikaz teorija, o kojima će u našoj studiji biti manje reči.

je na zajedničkom (deljenom) iskustvu povezanom sa događajima u određenom društvenom kontekstu. U sociologiji omladine koncept generacija odnosi se na istorijske uslove života mladih, a uveden je kroz Diltajev pojam „socijalne generacije“ dvadesetih godina da bi se opisala specifična životna iskustva mladih nakon I svetskog rata.¹⁰ Nadovezujući se na ovu konceptualizaciju, Karl Manhajm (Mannheim, 1952) je razvio teoriju generacija koja je izvršila najveći uticaj na studije omladine.¹¹ Prema njemu, generacije mladih predstavljaju starosne strukture određene istorijskim kontekstom – „generacijskom lokacijom“ - u kome sazrevaju. Posebno u doba ključnih i brzih društvenih promena, mladi oblikuju „distinktivan stil i odgovor na društvo i politiku“ – zajedničke i međusobno povezane obrasce orijentisanja i dejstvenosti, odvajajući se od generacije starijih i postajući „stvarna generacija“, odnosno „generacija po sebi“. Zavisno od načina na koji interpretiraju zajedničko društveno-istorijsko iskustvo, formira se unutar generacije veći broj međusobno distinktivnih „generacijskih jedinica“ (Ibid. 304). Oni delovi „generacija po sebi“ koji postaju „generacija za sebe“ na osnovu zajedničke svesti o jedinstvenosti, ukoliko se „udružuju kako bi postali aktivna snaga društveno-političkih promena“ (Braungart, Braungart, 1984: 71; navedeno prema: Milić, Čičkarić, 1998: 89) formiraju *političku generaciju*.¹²

Generacijski pristup revitalizovan je u proučavanjima omladine u društvenom kontekstu kraja šezdesetih i početka sedamdesetih godina XX veka, kada su mladi u Evropi i SAD ispoljili distinktivne orijentacije i prakse sa ciljem da se distanciraju od svojih roditelja i društva koje su ovi izgradili.¹³

10 U javnom, popularnom diskursu postoje pokušaji da se na metaforičan način sumiraju različita generacijska obeležja kao i zajednička društveno-istorijska iskustva u kojima su se one formirale, kroz konstrukcije naziva za sukcesivne generacije, od koji su najpoznatije: „izgubljena generacija“ (rođeni od 1893. do 1930.), „bejbi bum generacija“ (od 1946. do 1964.), „generacija X“ (od 1964. do 1976.), koje slede „generacija Y“ (od 1976. do 1990.) i „generacija Z“ (od 1991. nadalje).

11 Uticaj ove teorije je, kao što će se videti, i dalje značajan, u evropskoj i u domaćoj sociologiji omladine. Postoje, međutim, i mišljenja da je nepravedno potcenjen, iako se smatra „najrazvijenijim i najsistematičnijim pristupom generacijama iz sociološke perspektive“ (Pilcher, 1994: 482).

12 Više o konceptu i teorijama generacija vidi npr. u: Milić, 1987; Milić, Čičkarić, 1998; Kuljić, 2007; 2008a; 2008b; 2009; Čičkarić, 2006.

13 Kao posebno značajni se ističu tada koncepti „generacijskog jaza“ i „generacijskog sukoba“, npr. kod Kenistona, Lipseta i dr. vidi u Milić, 1987: 55ff.

Koncepti i pristupi potkultura i kontrakultura

Unutar grupacije pristupa u kojima se omladina percipira kao specifična društvena grupa¹⁴, jedna grupa istraživača mlade određuje kroz njihov *kulturni i politički odgovor* na društvene probleme. U okviru ovog pristupa javljaju se dve varijante teoretisanja i istraživanja: jedna koja se fokusira na izražavanje identiteta omladine kroz različite *potkulture* i druga koja se fokusira na omladinu kao nosioca *kontrakulture*. Zajedničko ovim pristupima je da, usled društveno-političkih promena karakterističnih za šezdesete godine XX veka, teoretičari prepoznaju mlade kao nosioce novih formi društvenog bunta.¹⁵

U Velikoj Britaniji formira se pristup koji stavlja naglasak na posebne oblike (*pot*)*kultura* koji mladi obrazuju, a koje predstavljaju svojevrsni izraz klasne situacije mladih. *Potkultura* se vidi kao „magično“ vraćanje izgubljenoj zajednici radničke klase (odnosno klasi porekla/roditelja) oslabljenoj u procesima modernizacije. Mladi se vide kao društvena kategorija koja uspeva da na nivou sistema znakova (imidž, muzika, ponašanje) izrazi svoje preokupacije i formira distinktivne društvene grupe. Elementi ove distinktivnosti podrazumevaju subverziju etablirane kulture, jer predstavljaju alternativan sistem vrednosti i usmerene su protiv hegemonijskih institucija društva. Međutim, osporavanje ovde počinje i završava se na nivou znaka, odnosno kulture. Ovaj pristup s jedne strane prepoznaje različitosti mladih kroz potkulture, ali s druge strane homogenizuje same potkulture kao *kulture* koje su jedinstvene i neprotivrečne.¹⁶

14 Više o drugim sociološkim pristupima koji omladinu određuju kao specifičnu društvenu grupu sa samosvojnim obeležjima: starosne grupacije (Parsons, Ajzenštat), „nove klase“ i marginalizovane grupacije (Turen, Masgrov), vidi u Milić, 1987.

15 Pojmovi između ostalog izražavaju i razliku karakterističnih društvenih odgovora omladine na političku i društvenu situaciju u SAD i Velikoj Britaniji.

16 Ovaj pristup dominira tokom sedamdestih i osamdesetih da bi bio kritički preispitan tokom devedesetih. Baštinu nastalu istraživanjem potkultura preuzimaju autori koji 1. nastoje da analiziraju deljene simboličke predstave fluidnog sistema društvenih odnosa (Martin, 2004), 2. individualne strategije izgradnje identiteta – (Muggleton, 2000, Bennett, 1999), 3. društvene osnove kulturnog organizovanja mladih gde se pojavljuje često etnička pripadnost, rod, ili neka druga društvena kategorija (Straw, 1996) kao osnova na kojoj se okupe mladi oko neke muzičke/kulturne forme i 4. proučavaju stratifikovanje samih potkultura unutar sebe (Thornton, 1996).

Za razliku od potkulture, koja se vezivala uglavnom za radničku klasu, *kontrakultura* je bila deo različitih omladinskih pokreta u SAD. *Kontrakultura* predstavlja masovnu i radikalnu kulturnu kritiku, pa je koncept politički u svojoj osnovi (Roszak, 1978). Omladina je predstavljala grupu koja je ustala protiv dominantne (tehnokratska) kulture i uglavnom se formirala kroz dva ogranka koja su se mešala – „novu levicu” koja je bila politička (pokret „zelenih“, feministički pokret, i dr.) i kontrakulturu (hipi, „new age“ i sl.). Prvi je podrazumevao jasne političke stavove i borbu, a drugi uglavnom eskapizam u vlastite alternativne kulturne modele.

Autorima koji koriste i jedan i drugi pojam zajedničko je, međutim, posmatranje mladih i kroz prizmu genealoških generacija. Naime, bunt nije usmeren samo na dominantne institucije društva, već se radi i o generacijskom konfliktu. U prvom slučaju konflikt koji nastaje odrastanjem i otežanim preuzimanjem društvenih odgovornosti premešten je u sferu dokolice stvaranjem alternativnih kulturnih modela. U drugom slučaju, konflikt je imao i jasnu političku poruku da su vrednosti društva kojim upravljaju njihovi roditelji neprihvatljive za mlade, i da bi umesto narastajućeg sektora stručnjaka koji treba da oblikuju “ispravan” način života, mladima trebalo prepustiti da iskažu sebe na svoj jedinstven, autonoman način (Roszak, 1978).

Pristup tranzicije u odraslost

Za klasične pristupe koji mladost tumače kao kao prelazni period – fazu između detinjstva i odraslosti, karakteristično je da je određuju preko *tranzicije u odraslost*. *Tranzicija* predstavlja prelazak iz jedne životne faze u drugu obeležen životnim događajima u ključnim sferama. Za tranziciju u odraslost ključne sfere su obrazovanje, zaposlenje, stanovanje i zasnivanje porodice, a dve najvažnije tranzicije su obrazovno-radna i porodično-stambena. Kao *ključni životni događaji* ili tzv. „prekretnice“ („milestones“) uzimaju se: završetak školovanja, zapošljavanje, ostvarenje finansijske i stambene samostalnosti i porodične tranzicije – sklapanje braka i rađanje deteta (Galland, 2001). Istorijski period od II svetskog rata do kraja šezdesetih¹⁷ obeležava tranzicija u

¹⁷ Za razliku od prethodnih faza – predmodernizacije krajem XVIII i početkom XIX veka (karakterise je rano napuštanje roditeljskog doma i prelazak u druge porodice, tzv. – “segrtovanje”) i razvijene modernizacije - do početka XX veka (sa dužim

odraslost koja je sužena zbog produženja školovanja i ranijeg stupanja u brak. Ovaj period u kome se mladost homogenizovala kao struktura, obeležavaju tzv. *standardne životne putanje ili biografije* – uvrežen sled ključnih događaja tranzicije u odraslost koja se odvija u zgusnutom periodu – prosečnog trajanja od 3 do 5 godina. Sa varijacijama u odnosu na to da li se roditeljsko domaćinstvo napuštalo zbog školovanja, zaposlenja ili zasnivanja porodice, standardizovane tranzicije su karakterisale moderna zapadna društva i države blagostanja, kao i socijalistička društva centralne i istočne Evrope. Modernizacijska homogenizacija omladine bila je čak izrazitija u socijalističkim društvima: „Gledano u odnosu na uzrast, završetak školovanja, početak rada i dobijanje stanova, brak i rađanje deteta odvijali su se na mnogo predvidljiviji način nego u zapadnoj Evropi.“ (Wallace, Kovatcheva, 1998: 131). Državni sistemi i „zapadnog“ i „istočnog bloka“ u Evropi su svojim institucionalnim aranžmanima, mehanizmima i merama podržavali standardni tip tranzicije. Četvrta faza tranzicije u odraslost, koju na primeru mladih u Velikoj Britaniji opisuje Kaningem (prema Galland, 2003: 167), počinje od osamdesetih godina sa velikim promenama globalnog društvenog okruženja i njihovim značajnim uticajem na uslove života mladih i kontekste odrastanja, što je zahtevalo promenu konceptualnog i istraživačkog aparata studija (Winn, Dwyer, 1999).

Aktuelnost elemenata klasičnih pristupa se očitava u činjenici da su pomenuti ključni pojmovi i dalje prisutni u određivanju suštine mladosti. Kao što će se videti u narednom delu izlaganja, oni opredeljuju fokus istraživačkih projekata, određuju okvire tumačenja i provociraju diskusije među istraživačima.¹⁸

Savremeni koncepti i teorijski pristupi proučavanju mladih

Devedesete godine XX veka su istraživačima mladih donele mnoštvo iskustvenih podataka i razvile svest o različitim kulturnim modelima tranzicije u odraslost. Uočene su

zajedničkim životom generacija u porodici i ekonomski doprinosom dece), prema britanskom socijalnom istoričaru Kaningamu (Hugh Cunningham, navedeno prema Galland, 2003: 166).

18 U pregledu teorijskih diskursa i koncepata u proučavanjima omladine, Bendit navodi nekoliko pristupa mladosti prisutnih u savremenim istraživanjima: „omladina“ kao uzrasna grupa; mladi kao grupa pod rizikom („problem“); „omladina“ kao faza tranzicije; „post-adolescencija“ - novi period unutar procesa tranzicije; „mladi odrasli“ kao nova društvena kategorija; mladost kao faza po sebi; koncept individualizacije životnih tokova i ograničena društvena vidljivost mladosti; politički pristup konceptu omladine (Bendit, 2006).

značajne razlike na relacijama: severne i južne evropske države, potom severozapadne i nordijske zemlje i britanska ostrva, zapadnoevropske naspram centralno-istočnih evropskih zemalja. Pojavile su se konceptualizacije koje razlikuju modele tranzicije: prema „tempu tranzicije“ (brzini preuzimanja uloga odraslih)¹⁹, prema obrascima zasnivanja samostalnog domaćinstva²⁰ ili prema načinu ostvarivanja stambene autonomije²¹.

Naposletku je međuzavisnost institucionalnih strukturalnih konteksta i individualnih tranzicija obuhvaćena konceptom *tranzicionih režima – poredaka* (*transitional regimes* - Walter, 2006; Walter *et al.*, 2009). Model *tranzicionih poredaka* predstavlja primenu proširene tipologije poredaka državnih politika (*welfare regimes*) Esping-Andersena (1990), kao tipova institucionalnih i okvira praktične politike koji pojedincima služe kao orijentiri u biografijama. Kombinujući veliki broj dimenzija²² u komparativnoj analizi petnaest evropskih zemalja, istraživači su došli do razlikovanja pet obrazaca ili poredaka tranzicije u odraslost, koje su nazvali: socijaldemokratski /univerzalistički, konzervativni /korporativni /fokusiran na zaposlenje, liberalni, mediteranski /sub-protektivni i postsocijalistički (Walter *et al.*, 2009: 18). Primenjen na analize, model pokazuje različite obrasce u okviru tri procesa tranzicije u odraslost: porodičnih tranzicija, obrazovno-radnih tranzicija i političko – građanskih tranzicija.

19 Tako Galan na osnovu merenja uzrasta u kome su ostvareni ključni životni događaji: napuštanje roditeljskog doma, finansijska nezavisnost, zapošljavanje, početak života u braku/kohabitaciji, kao i perioda potrebnog da se proces osamostaljenja završi, dolazi do razlikovanja tri modela: „severnog“ – koji karakteriše brza tranzicija, „južnog – mediteranskog“ – gde je tranzicija spora i dugotrajnija, i „prelaznog“ (Galland, 2003).

20 Po tom kriterijumu Mari Jakovu razlikuje tri modela: „nordijski“ (karakterišu ga: rano napuštanje roditeljskog doma, nakon čega u dužem periodu slede najrazličitiji aranžmani življenja– samački, kohabitacije itd.), „južni“ (kasno napuštanje roditeljskog doma, uglavnom zbog braka i zasnivanja porodice, mala zastupljenost kohabitacija) i „severni“ (rano napuštanje roditeljskog doma i raznolikost tranzicija i aranžmana koji vode braku i zasnivanju porodice; - Iacovu, 2002).

21 Tipologija modela napuštanja roditeljskog doma do koje je na osnovu analize empirijskih podataka došla Srna Mandić (Mandić, 2008) povezuje dimenziju samostalnog stanovanja sa strukturalnim mogućnostima za njegovo ostvarenje koje pruža dati sistem socijalne zaštite. Njena tipologija uključuje i bivše postsocijalističke zemlje članice Evropske unije u 2003. godini, koje svrstava u tri obrasca, pa tako Češka ulazi u „severozapadni model“, Mađarska i Slovenija u „jugozapadni“ (u koji ulazi i Irska), a ostalih pet postsocijalističkih zemalja (Poljska, Slovačka, Letonija, Litvanija i Estonija) pripadaju „severoistočnom“ obrascu (Ibid. 632). Detaljnije o različitim klasifikacijama modela tranzicije u odraslost u uporednom okviru vidi u Ignjatović, 2009b.

22 Kao što su: tip obrazovanja; tip obuke; model socijalne zaštite; režim zapošljavanja; obrazac zapošljavanja žena; koncept mladosti; koncept deprivilegovanosti; fokus praktičnih politika koje podržavaju tranzicije; državna davanja za obrazovanje, za porodice i decu, za mere aktivnog zapošljavanja; trend praktične politike (Walter *et al.*, 2009: 18).

Drugi pravac rekonceptualizacije, najšire se može odrediti kao *nove biografije mladosti* (Du Bois-Reymond, Chisholm, 2006: 4), potiče od prihvatanja ideja nove *teorije refleksivne modernizacije* (Beck, Giddens, Lash, 1994), koje su odgovarale na goreopisan način izmenjenom društvenom kontekstu. Nove ideje, koje uključuju koncepte kao što su *biografija izbora, individualizacija biografija, mlad odrastao* i dr., potekle od istraživača iz najrazvijenijih zemalja nemačkog govornog područja, prihvaćene su prvo od strane holandske i nordijskih naučnih zajednica, potom britanske (u kojoj je jaka neomarksistička tradicija), da bi se kasnije širile ka južnoj, centralnoj i istočnoj Evropi (Ibid. 5).²³

Uvođenje novih konceptualnih okvira i paradigmi u sagledavanju uslova i načina života, društvenih položaja i identiteta mladih, uticalo je da se i određenje *mladosti kao perioda tranzicije* i koncept *tranzicije u odraslost* podvrgnu kritičkom razmatranju. Pre svega, poistovećivanje mladosti sa prelaznom fazom ka odraslosti, postulira njenu homogenost koja u društvenom kontekstu kasne modernosti i individualizacije više ne postoji (Bendit, 2006: 57).²⁴

Klasično shvatanje tranzicije u odraslost je napušteno i zamenjeno ***pristupom životnog toka (life-course)***, koji se fokusira na istraživanje odnosa između institucionalnih i strukturalnih činilaca i značenja koja im akter pridaje, donoseći na osnovu toga odluke i delajući tokom svog života (Heinz, Krüger, 2001: 33).²⁵

U okviru analiza *životnog toka* tranzicija u odraslost se koristi da označi procese promene statusa i uloga koji su povezani sa obrazovanjem, zaposlenjem, stanovanjem i zasnivanjem porodice (Corijn, Klijzing, 2001) i u skorije vreme sa političkim (građanskim) domenom (Walter *et al.*, 2009). Sa svojim fokusom na društveno strukturisanje i individualno donošenje odluka, ovaj pristup predstavlja valjano oruđe za povezivanje strukture i dejstvenosti (Cote, Bynner, 2008).

²³ Prihvatanje je, naravno, izazvalo i kritičko problematizovanje celokupne konceptualizacije mladosti u kontekstu kasne modernosti, o čemu će više biti reči u daljem tekstu.

²⁴ S druge strane, greška nekih autora (Wynn, Woodman, 2006) leži u tome, što u kritici novog shvatanja tranzicije u odraslost i nastojanju da rehabilituju koncept generacije, poistovećuju mladost sa tranzicijom.

²⁵ O nastanku i razvoju studija životnog toka videti više u: Heinz, Kruger, 2001; Dewilde, 2003. Kod nas je rasprava u okviru pristupa sažeto prikazala Suzana Ignjatović (2009a).

Prodiskutovaćemo nekoliko pitanja koja problematizuju koncept *tranzicije u odraslost* dovodeći u pitanje njegovu upotrebljivost u savremenom društvenom kontekstu. Jedna diskusija se tiče teze o destandardizaciji životnih putanji iz dveju perspektiva: sociodemografske i sociološke teze o individualizaciji. Sa potonjom je povezana druga diskusija koja se tiče destandardizacije životnih putanji kao posledice detradicionalizacije biografija pojedinaca u društvima kasne modernosti. Naposljetku postoji i rasprava o dekonstrukciji samih koncepata – tranzicije i odraslosti, koji u savremenom društvu gube ili menjaju svoje sadržaje.

Prvi problem je povezan sa pretpostavkom da aktuelne globalne društvene promene vode heterogenizaciji životnih putanji i destandardizaciji životnog toka, koja se difuzno širi od razvijenih ka zemljama u razvoju, koje uključuju i postsocijalistička društva (Fussel, Gauthier, Evans, 2007: 391). Pretpostavka o globalnom trendu destandardizacije životnog toka je preispitivana i osporena u afričkim i južnoameričkim zemljama u razvoju (Grant, Furstenberg, 2006), kao i u razvijenim zapadnim zemljama (Bruckner, Mayer, 2005) i u postsocijalističkim zemljama (Kovacheva, 2001; Roberts, 2003a). Podaci o nekim zemljama bivše SFR Jugoslavije (Tomanović, Ignjatović, 2006a; Ignjatović, 2009a; Lavrič, 2011; Kuhar, Reiter, 2012a) ne pružaju dokaze o heterogenizaciji životnih putanji, već o odlaganju završetka školovanja, stambenog osamostaljivanja i zasnivanja porodice, koje oblikuju tranzicije obeležene „kulturom odlaganja“ (Reiter, 2009), koje se ponekad nazivaju „zamrznutim tranzicijama“ (Kuhar, Reiter 2012a; 2012b). Ako destandardizaciju tranzicija posmatramo kao razdvajanje napuštanja roditeljskog doma i sklapanja braka, kao i razdvajanje sklapanja braka i roditeljstva (Corijn, Klijsing, 2001: 6), onda u Srbiji ne nalazimo heterogenost putanja, već još uvek značajnu standardizaciju i sinhronizaciju životnih događaja, gde porodične tranzicije imaju najveći značaj (Tomanović, Ignjatović, 2006a; 2010).

Trendovi produžene, i u tom smislu destandardizovane, tranzicije u odraslost stvaraju „prazninu u životnom toku“ (Cote, Bynner, 2008: 251) koja se naziva *nastajuća odraslost* (*emerging adulthood*; Arnett, 2006), a opaža se kao *postadolescencija* koju karakteriše odlaganje obaveza, kao i istraživanje identiteta, isprobavanje mogućnosti vezanih za ljubav i rad, nestabilnost, fokusiranje na sebe i osećanje da se osoba nalazi između adolescencije i odraslosti (Cote, Bynner, 2008: 251). Ostaje diskutabilno da li je

postadolescencija novi period u životnom toku nastao produžavanjem i fragmentisanjem tranzicije u odraslost kao što tvrde neki teoretičari (npr. Galland, 2003), sa autentičnim (gorenavedenim) odlikama ili jedna od varijanti mladosti nastala njenim produžavanjem (Bendit, 2006: 62).

Ovaj period se možda može tačnije opisati pomoću koncepta *mlad odrastao* (*young adult*; EGRIS, 2001; Bynner, 2005), a „može se bolje objasniti u smislu promenjenih ekonomskih uslova koji vode snižavanju društvenog položaja mladih, što doprinosi izrazito nesigurnim putanjama, kao i u smislu opadanja značaja društvenih obeležja odraslosti, što je povezano sa procesom individualizacije” (Cote, Bynner, 2008: 251). U odnosu na koncept *postadolescencija* koncept *mlad odrastao* stavlja veći naglasak na strukturalne, naspram individualnih faktora, ne isključujući promene identiteta mlade osobe povezane sa individualizacijom biografija, što ga čini sociološki relevantnijim.²⁶

Destandardizovane putanje životnog toka povezane sa individualizovanim samorefleksivnim „uradi sam“ biografijama (Beck, Beck-Gernshaim, 2002) proizvode „jo – jo tranzicije” (EGRIS, 2001; Walter *et al.*, 2002) sa vraćanjima na prethodne životne aranžmane (npr. pojava „nove bumerang generacije” – mladih koji se, više puta, vraćaju u roditeljski dom koji su jednom napustili; France, 2007: 60).

Pored preispitivanja pretpostavke o heterogenizaciji životnih putanji, njihova destandardizacija kao posledica individualizacije je dovedena u pitanje. Zbog važnosti ove diskusije za konstituisanje novih pristupa proučavanju mladih, u daljem tekstu ćemo nešto detaljnije prikazati tzv. *tezu o individualizaciji* (Giddens, 1991; Beck, Beck-Gernsheim, 2002; Beck-Gernsheim, 2002; Bek, 2001, 2003), po kojoj je sveobuvatan i dubok proces *individualizacije* jedno od ključnih obeležja društava „kasne” ili „visoke” modernosti unutar procesa *refleksivne modernizacije* (Beck, Giddens, Lash, 1994). Kao tri ključna aspekta *teze o individualizaciji* izdvajaju se: detradicionalizacija, samorefleksivnost i destandardizacija individualnih biografija.

Detradicionalizacija pretpostavlja umanjen značaj strukturalnih faktora (klase, roda, porekla, etničke ili rasne pripadnosti) na kreiranje ličnih izbora u „društvu rizika”, koji je

²⁶ Suprotstavljanje konceptualizacija „nastajuće odraslosti” i „mlad odrastao” bilo je predmet jedne od diskusija u okviru proučavanja mladih; vidi npr. Bynner, 2005; Arnett, 2006.

posledica institucionalnih promena u oblasti rada i obrazovanja unutar poredaka socijalnih država. *Detradicionalizacija* predstavlja oslobađanje od vezanosti za tradicionalne grupe - porodicu, klasu, društveni sloj: „Nastaje tendencija ka individualizovanim formama i uslovima egzistencije koje nagone ljude da – zarad sopstvenog materijalnog prilagođavanja – sebe učine centrom sopstvenog planiranja i vođenja života. U ovom smislu individualizacija ide na ukidanje životnih osnova jednog mišljenja u tradicionalnim kategorijama društava velikih grupa – dakle, klasa, staleža i društvenog sloja“ (Bek, 2001: 127). Iako „odnosi nejednakosti“ opstaju, pojedinci su „oslobođeni“ od kolektivnih identiteta pripadanja grupama kao što su klasa, rod i porodica. U situaciji u kojoj značaj faktora grupnog pripadanja opada (mada ne nestaje), sami pojedinci postaju „*reproduktivne jedinice društvenog u svetu života*“ (Ibid.: 129; kurziv u originalu). Stratifikacijski principi u društvima kasne modernosti gube relevantnost: proces individualizacije i diverzifikacije životnih položaja i životnih stilova „podriva hijerarhijski model društvenih klasa i slojeva i dovodi u pitanje njegovu vezu sa stvarnošću“ (Ibid.: 132). Različiti oblici mobilnosti u „društvu rizika“ kasne modernosti donose individualizaciju u odnosu na različite vrste veza – porodične, susedske, profesionalne, regionalne, kulturne i slično: „Životni putevi ljudi osamostaljuju se u odnosu na uslove i veze iz kojih oni potiču ili u koje ulaze na nov način i u odnosu na njih stiču jednu sopstvenu realnost, koju mogu da dožive tek kao *ličnu sudbinu*“ (Bek, 2001: 136; kurziv u originalu).

Individualne biografije postaju „samo-refleksivne“ i „samoprodukovane“ (Bek, 2001) - „refleksivni biografski projekti“ (Giddens, 1991), a self (sopstvo) postaje „uradi sam“ projekat (Bek, 2003: 219). Pojedinci su naterani da biraju i odlučuju o: obrazovanju, profesiji, poslu, mestu stanovanja, supružniku, broju dece – domeni stvarnosti koji nisu podložni izboru i odlučivanju postaju sve ređi (Bek, 2001). Destandardizacija životnih putanji je posledica kreiranja „biografija izbora“ koje zamenjuju „standardne biografije“: sekvence životnog toka koje su smatrane standardnim ne mogu se više uzimati zdravo za gotovo, a životi pojedinaca postaju sve manje predvidivi (Beck, Beck-Gernsheim, 2002).

Od tri aspekta *teze o individualizaciji*, samorefleksivnost biografija je najšire prihvaćena i izazvala je najmanje kritika i polemika. Kao što smo gore opisali,

destandardizacija biografija, odnosno heterogenizacije životnih putanji dovedena je u pitanje rezultatima mnogih istraživanja. Kod teoretičara individualizacije postoje stanovišta koja smatraju da je destandardizacija životnih putanji, kada se ključni životni događaji više ne mogu povezati sa određenim uzrastima, učinila mladost nevidljivom (Bendit, 2006: 64). Rezultati pomenutih istraživanja, međutim, pokazuju da većina mladih ima u suštini relativno standardne putanje prelaska u odraslost. U tom smislu jedna grupa autora, negirajući mogućnost individualističkih transformacija životnih putanji ka odraslosti, naglašava upravo strukturalne faktore određenog društveno-istorijskog konteksta, kao što su npr. ekonomska situacija ili institucionalni aranžmani date zemlje u nekom periodu, i time revitalizuje manhajmovski koncept generacija (Wynn, Woodman, 2006; Goodwin, O'Connor, 2009).

Stanovište o *detradicionalizaciji* u okviru *teze o individualizaciji* izazvalo je najviše polemika, kritika i demantovano je rezultatima brojnih istraživanja²⁷. Tako Furlong i Kartmel ističu da, bez obzira na to što se sa rizicima mora suočavati individualno,²⁸ strukturalne sile deluju snažno kao i uvek, dok lanci ljudske međupovezanosti ostaju značajni (Furlong, Cartmel, 1997). Kritika teze o strukturalnoj „oslobođenosti“ da bi se pravili izbori dovodi u pitanje pretpostavku da je dejstvenoste potpuno oslobođeno uticaja strukturalnih faktora, a posebno da svi mladi imaju jednake šanse da prave autonomne izbore po svom nahođenju. Destandardizacija tranzicija u odraslost i detradicionalizacija nisu rezultirale u smanjenju društvene nejednakosti, kao što su sugerisale neke verzije *teze o individualizaciji*. Kritičari ovog stanovišta smatraju da je stvoren „epistemološki privid“ da je došlo do korenite promene u kasnoj modernoj koja vodi do jednakih šansi (Furlong, Cartmel, 2007). Novi oblici socijalne stratifikacije povezani su sa nejednakim mogućnostima pristupa obrazovanju, ili isključenošću iz procesa obrazovanja, koje su opet povezane sa starim nejednakostima (socijalno poreklo, rod, etnicitet). U takvoj konstelaciji strukturalnih odnosa ne može se govoriti o detradicionalizaciji, već o mehanizmima reprodukcije društvene nejednakosti. Upravo su

27 Vidi na primer: Jones, Wallace, 1990; Jones, Wallace, 1992; Furlong, Cartmel, 1997; Evans, 2002; Brannen et al. 2002; Brannen, Nilsen, 2005.

28 Individualizacija društvenih rizika (Bek, 2001: 169).

tranzicije u odraslost ključne za reprodukciju društvene nejednakosti, a posebno obrazovanje kao osnovni mehanizam i kanal društvene pokretljivosti.

Koncepti *izbora* i *autonomije* se takođe podvrgavaju kritici kao idealnotipski - nedovoljno kontekstualizovani i nepovezani sa empirijom (Brannen, Nilsen, 2005). Ni teoretičari individualizacije ne postuliraju, međutim, da „strukturalna oslobođenost“ znači potpunu slobodu biografskih izbora, već je pre u pitanju prinuđenost na izbore usled novih vrsta rizika – institucionalnih pravila koji čine pojedince potpuno „zavisnim od institucija“ (Beck, Beck-Gernsheim, 2002: 23).²⁹ U tom pravcu se kreće i argument da individualizacija, kao novo aktivno upravljanje životom, predstavlja više zahtev za one koji imaju najmanje resursa, nego što je privilegija onih koji ih imaju najviše (Woodman, 2010: 738).

Detradicionalizacija i individualizacija biografija mladih ljudi je posebno problematična u kontekstu njihove velike zavisnosti od resursa porodice (Biggart, Kovacheva, 2006), kako materijalnih tako i psiholoških, što je čest slučaj u post-socijalističkim zemljama jugoistočne Evrope koje imaju tzv. sub-protektivne (familističke) praktične politike i njima obeležene poretke tranzicije u odraslost (Tomić-Koludrović, Leburić, 2001; Kovacheva, 2004; Tomanović, Ignjatović, 2006a; Ule, Kuhar, 2008; Tomanović, Ignjatović, 2010).

U samom pristupu životnog toka autori konstatuju da prisustvo višestrukih tranzicija briše distinktivne granice između faza tranzicije: kombinacija faza postaje uobičajena (Heinz, 2009). Takođe, u ovom pristupu se naglašava da klasni položaj i institucije ograničavaju izbore, jer je uvremenjenost životnih događaja i biografskih odluka i u „doba neizvesnosti“ „filtrirana kroz institucije“ određenog sistema socijalne zaštite, uslova za obrazovanje, odnosa u privredi, kao i kroz porodične strukture koje u i društvenom smislu podržavaju tranzicije mladih u roditeljstvo (Ibid.: 6).

Detradicionalizacija biografija mladih je takođe osporavana istraživačkim nalazima o normativnim modelima *izmišljene odraslosti* (*invented adulthood*), koji ukazuju na jak heteronormativni model „skrašavanja” u braku sa decom do 35. godine

²⁹ Diskusija o strukturalnim ograničenjima i mogućnostima individualizovanih izbora ne jenjava, kako u okvirima opšte sociologije (vidi npr. Atkinson, 2007, Beck, 2007), tako i u okvirima studija o mladima: Woodman, 2009, Roberts, S. 2010, Woodman, 2010.

života (Thomson, Holland, 2002; Thomson *et al.*, 2004; Ule, Kuhar, 2008; Tomanović, 2010).

Posebno pitanje koje se tiče problematizovanja koncepta tranzicije u odraslost povezano je sa preispitivanjem samog njenog cilja – odraslosti. S obzirom da opada značaj ranije uvreženih obeležja odraslosti, sami mladi počinju da dovode u pitanje relevantnost oba pojma: tranzicije i odraslosti. Nalazi nekih istraživanja govore o tome da autonomija gubi relevantnost, posebno kad je povezana sa finansijskom, stambenom i emocionalnom nezavisnošću, već mladi ljudi naglašavaju subjektivnu (psihološku) nezavisnost; oni sebe vide kao odrasle nezavisno od njihovog statusa (Lavrič, 2011: 71)³⁰. Ovaj trend ukazuje da mladi sebe više vide u smislu koncepta *mlad odrastao* (EGRIS, 2001; Bynner, 2005; Cote, Bynner, 2008) nego *postadolescencije* i *nastajuće odraslosti* (Arnett, 2006).

Sušтина diskusije oko koncepta i specifičnosti određenja mladosti, kao i procesa postajanja odraslim, reflektuje jednu od ključnih socioloških dihotomija (Jenks, 2000): struktura vs. akcija (dejstvenoste). Proučavanja mladih su u posleratnom periodu pokazivala tendenciju da prenaglašavaju ili značaj strukturalnih faktora društvenog položaja i života mladih ili, u kasnijem periodu, značaj promena i diskontinuiteta unutar procesa tzv. tranzicija u odraslost (Evans, 2002: 246). Proaktivna uloga mladih u suočavanju sa trajnijim strukturalnim (stratifikacijskim i sistemskim) ograničenjima, sa jedne strane, i novim izazovima i rizicima savremenog društva, sa druge strane, prepoznata je u velikom broju istraživanja poslednjih decenija. Novouvedeni koncept *dejstvenosti* (*agency*) postaje značajan za eksploraciju i intepretaciju novih trendova u društvenom životu mladih.

Novi pristupi – kulture mladih

Prema Benetovoj teoriji „nova plemena“ predstavljaju oblike društvenosti gde je akcenat na pripadanju i energiji koja se troši kroz prisustvo u grupi (Bennet, 1999). Upravo zbog individualizacije kao normativa, mladi želju za pripadanjem izražavaju kroz grupne aktivnosti (od sporta preko muzike do politike). Ove grupe nisu postojane niti

³⁰ Vidi takode Kuhar, Reiter, 2012b; Dragišić Labaš, Ljubičić, 2012.

njihovo članstvo, jer je manje bitan cilj a više pripadanje. Pojedinci mogu biti pripadnici više plemena, a stil/ukus im postaje kanal identifikacije i pripadanja.

Teorije kulturne potrošnje i životnog stila ukazuju na značaj kulture za izgradnju identiteta mladih. Kombinacija ukusa je izraz lične ekspresije pojedinca koji kroz igru identifikacije sa grupom i distanciranja od grupe gradi identitet. Ovaj pristup ne ulazi u strukturne osnove kulture.

Teorija potkulturnog kapitala koju predlaže Sara Thornton (Sarah Thornton) uvodi koncept potkulturnog kapitala koji počiva na Burdijeovoj koncepciji kapitala, gde potkulture mladih imaju svoje vrednosti, simbole i resurse koji su nejednako raspoređeni među mladima koji pripadaju određenoj potkulturi (Thornton, 1996). Za neke mlade potkultura postaje prostor ostvarivanja ličnih (DYT Do It Yourself) biografija – kroz muziku, izdavaštvo, pisanje, prodaju proizvoda.

Teorija strukturacije u proučavanju mladih – pristup socijalne biografije

Primenjeno na problematiku mladih, sociološka dihotomija struktura/akcija se očitava se u tome da li se kao ključni postulira značaj strukturalnih konteksta i determinanti ili individualnih aspiracija i mogućnosti izbora i identiteta³¹. Moguće rešenje i prevazilaženje dihotomije predstavlja koncept i pristup *socijalne biografije* koji predstavlja i teorijski okvir našeg istraživanja, pa ćemo shodno tome njegovu suštinu i dimenzije detaljnije prikazati.

Pristup socijalne biografije oblikovao se jednim delom kao reakcija na elemente tzv. *teze o individualizaciji*, odnosno prenamaglašavanje slobode izbora i uloge samorefleksivnog dejstvenosti, sa jedne strane, a umanjenje značaja strukturalnih faktora u oblikovanju individualnih biografija, sa druge strane. Jedno od prvih ponuđenih rešenja za suodnošenje strukture i dejstvenosti u procesu oblikovanja individualnih životnih

31 Kao što je implicate vidljivo iz prethodnog izlaganja, diskusija ima dva osnovna toka: koncept „generacije“ naspram „tranzicije“ (Wynn, Woodman, 2006, 2007; Roberts, 2007), ili socijalna reprodukcija naspram individualizacija (Roberts, K., 2009; Woodman, 2009; Roberts, S., 2010; Woodman, 2010). Jedan od derivata diskusije o strukturalnom naspram individualnog jeste pitanje na šta u proučavanja mladih treba da se stavi naglasak: na ključne tranzicije - obrazovno-profesionalnu i porodično-stambenu (Roberts, 2003b) ili na kulturu, preko koje se oblikuju identiteti mladih (Cohen, 2003; Cohen, Ainley, 2000).

putanji nađeno je u konceptu *strukturisane individualizacije* (Roberts *et al.*, 1994). Prema ovom stanovištu pojedinac oblikuje vlastitu biografiju u odnosu na društveni kontekst – njegova strukturalna obeležja (omogućavajuća i/ili ograničavajuća), raspoložive resurse, vlastite strategije i vlastiti identitet. Individualna biografija se na taj način konstituiše kao socijalna biografija: ona je i društveno strukturisana, ali i proizvod dejstvenosti. Pored toga, pristup socijalne biografije u sebi objedinjuje dinamičnost i procesualnost pristupa životnog toka, pokazujući na koji se način društveno-istorijski i strukturalno-institucionalni faktori i konteksti prelamaju na život pojedinca, usmeravajući njegovo dejstvenoste u različitim životnim situacijama i fazama.

Dejstvenost se određuje kao načelna sposobnost osobe da intencionalno postupi (Walther *et al.*, 2009: 65). Odlikuju ga intencionalnost, refleksivnost i temporalnost.

Za razliku od motivacije koja jeste potencijal za dejstvenost, ali kao „ispodpovršinski, delom nesvesni program“, *intencionalnost* odgovara samorefleksivnoj regulaciji ponašanja u konkretnim situacijama (Giddens, 1984).

Refleksivnost dejstvenosti je u srži konceptualizacije biografije kao oblikovanja „refleksivnog projekta sopstva“ (Giddens, 1991). *Refleksivnost* podrazumeva da se individue ne mogu odvojiti od svoje prošlosti u razvijanju biografskih projekata: „Biografija podrazumeva rekonstruisanje i balansiranje prošlosti, zamišljanje, izmišljanje, zacrtavanje i planiranje budućnosti i suočavanje sa sadašnjim zahtevima, na takav način da su prošlost i budućnost povezane kroz značenje i kontinuitet“.³² Drugim rečima, vremenska dimenzija – *temporalnost* dejstvenosti, kroz refleksivnost povezuje prošlo iskustvo, sadašnje namere i buduće planove.

U okviru pristupa orijentisanih na rekonstrukciju socijalnih biografija uvodi se pojam „biografizacija“ koji se odnosi na: „potrebu individua da refleksivno stave u odnos situacije u kojima se nalaze i svoj subjektivni identitet, odnosno da stvore biografski sklop između spoljnih (ekonomskih, institucionalnih, vršnjačkih) zahteva i mogućnosti i unutrašnjih potreba, želja i interesa (Walther *et al.*, 2009: 105). Složeni proces donošenja odluka na neki način predstavlja „srednji nivo“ između struktura i dejstvenosti, s obzirom da uključuje i strukturalne i individualne faktore. Na složenost procesa ukazuje

³² Alheit, P., B. Dausien (2000) „Biographicity as a basic resource of lifelong learning“, u: P. Alheit *et al.* (eds.) „Lifelong Learning Inside and outside of Schools“, Roskilde University: 400-422; navedeno prema: Walther *et al.*, 2009: 60.

očigledna diskrepancija između želja i orijentacija mladih ljudi i akcija koje stvarno preduzimaju. Takve su pojave na primer odlaganje zasnivanja porodice, mada se ona visoko vrednuje i priželjkuje, ili postepeno smanjivanje profesionalnih aspiracija („cooling out”), kao i strategije „korak po korak“ koje primenjuju mladi koji osećaju osujećenja zbog porekla (etničkog ili klasnog npr.), bez obzira na njihove visoke obrazovne i profesionalne aspiracije (op. cit).³³

U kontekstu moderne, individualne biografije su se odvijale na osnovu „životnog plana“, dok je logika planiranja bila inkorporirana u oblikovanje modernog identiteta „ja“ (Leccardi, 2005: 124). Takva logika nije primenljiva u sadašnjem kontekstu neizvesnosti „društva rizika“. Sa druge strane, mladi ljudi se danas suočavaju sa zahtevom za „subjektivizacijom biografija“ (Ibid.: 126), odnosno sa imperativom da se moraju praviti izbori, što nije u saglasju sa društvenom situacijom u kojoj se ne mogu predvideti krajnji rezultati ličnih izbora. Kao posledica tog procepa, neizvesnost savremenog društva inkorporirana je u konstrukcije biografija mladih ljudi preko narativa „produžene sadašnjosti“.³⁴

U društvenim uslovima bremenitim neizvesnostima, ali i velikim brojem mogućnosti, planiranje budućnosti dobija odlike „izmišljanja“, pa se tako i odraslost, s obzirom da više nema određenu formu i obeležja prelaza, mora „izmisliti“ (Giddens, 1991). Međutim, mogućnost „izmišljanja“ budućnosti i odraslosti temelji se na resursima sadašnjosti, stoga je način na koji mladi sebe vide u budućnosti oblikovan njihovim iskustvima i društvenim položajem danas (Henderson *et al.*, 2009: 28).³⁵

Inkorporiranje prošlosti – iskustava povezanih sa nejednakostima (u resursima i mogućnostima), u identitet i biografiju, sa jedne strane, i njen uticaj na oblikovanje aspiracija i planova za budućnost, sa druge strane, čini aspekt *temporalnosti* dejstvenosti

33 Više o konceptu dejstvenosti u okviru istraživanja mladih videti u Tomanović, 2010c, a primenu u istraživanju u Tomanović, 2010b; 2012.

34 „Extended present“ (Brannen, Nilsen, 2002). Karmen Lekardi u narativima mladih ljudi prepoznaje još i „sadašnjost ispražnjenu od vremenske dubine“, kao i dvostrukost (protoka) vremena – jako osećanje da se tempo vremena danas veoma ubrzao, da se iskustva brže smenjuju, ali da istovremeno prelasci iz jedne životne faze u drugu postaju sve sporiji, skoro „puževim korakom“. S jedne strane, postoji tempo koji pritiska, sa druge strane se ne zna gde se ide, što proizvodi osećanje „gubljenja vremena“ (Leccardi, 2005: 134).

35 Za istraživanje percepcija odraslosti i aspiracija za budućnost autorke ove studije su razvile instrument „životne putanje“ („lifelines“): od ispitanika se tražilo da zamisle sebe u određenim uzrastima i u četiri oblasti: stanovanju, obrazovanju (školovanju), zaposlenju i ličnim odnosima, a potom su svoje beleške obrazlagali tokom intervjua (Thomson, Holland, 2002).

koji je uklapa u strukturalni kontekst. Na taj način koncipirana, dejstvenost se može objasniti u kontekstu intergeneracijskih kontinuiteta (npr. reprodukcije nejednakosti), i promena globalnog i lokalnog društvenog konteksta (i delatnih odgovora na te promene) (Walther *et al.*, 2009: 51).

Koncept *strukturisane* ili „*ograničene*“ ili *omeđene* („*bounded*“) *dejstvenosti*,³⁶ vremenski i društveno uklopljene, u sebi inkorporira i faktore strukturalnog konteksta i individualne izbore, postupke i identitete. On omogućava da se u socijalnoj biografiji sagledaju *i* struktura *i* dejstvenost, namesto prethodnih konceptualizacija koje su potencirale *ili/ili* pristup (Walther *et al.*, 2009: 103).

Kao kritika teze o individualizaciji i detradicionalizaciji, pojavila su se istraživanja koja ukazuju na nove oblike *društvenih nejednakosti – isključenosti*. Destandardizacija tranzicija nije rezultirala u smanjenju društvene nejednakosti, kao što su sugerisale neke verzije teze o individualizaciji. Citirajući Bauman: „Svi smo mi osuđeni na izbore u životu, ali nemamo svi sredstva da biramo“,³⁷ Julia Brannen i saradnice ukazuju na bitna ograničenja „slobode izbora“ koja proističu iz strukturalnih okvira savremenih društava: „Kritička analiza uslova i okolnosti u kojima različite grupe mladih ljudi žive svoje živote ukazuje da se mogućnosti nude onima koji imaju finansijski ili kulturni kapital da ih iskoriste“ (Brannen *et al.* 2002: 180). Ili, kako primećuju G. Jones i C. Wallace: „Mnogi od tih novih izbora teorijski dostupnih mladim ljudima, uključujući nove oblike domaćinstva i zasnivanja porodice, zahtevaju samostalan dohodak, a dostupnost tog dohotka je ograničena“ (1992: 154).

Novi oblici socijalne stratifikacije su povezani sa nejednakim mogućnostima pristupa obrazovanju, ili isključenost iz procesa obrazovanja, koje su opet povezane sa starim nejednakostima (socijalno poreklo, rod, etnicitet) – ne može se govoriti o detradicionalizaciji, već o mehanizmima reprodukcije društvene nejednakosti. A upravo su tranzicije u odraslost ključne za reprodukciju društvene nejednakosti, posebno obrazovanje kao osnovni mehanizam društvene pokretljivosti. Tranzicija od obrazovanja do zaposlenja postaje i produžena i fragmentisana – sve više gubi svoj standardni oblik (Du Bois-Reymond, Chisholm, 2006: 4). Poremećaji tržišta rada proizveli su pored

³⁶ Određuje se kao „društveno situiran proces“, oblikovan iskustvima iz prošlosti, prilikama koje postoje u sadašnjosti i opažanjima mogućnosti u budućnosti (Evans, 2002: 262).

³⁷ Bauman, Z. 1998: *Work, Consumerism and the New Poor*, Buckingham: Open University Press: 86

neizvesnih i turbulentnih tranzicija i neke nove oblike nejednakosti pored starih koje opstaju (Furlong, Cartmel, 2007). Niskokvalifikovani mladi ljudi imaju sve manje šansi da poboljšaju svoj društveni položaj – reprodukcija nejednakosti se učvršćuje. Niske šanse za obrazovanje ostaju i dalje povezane sa etničkom pripadnošću, a veliki migracioni procesi na evropskom prostoru usložnjavaju mehanizme reprodukcije nejednakosti. Sa druge strane, visoke kvalifikacije i obrazovanje ne garantuju više stabilne i sigurne profesionalne karijere, već se mladi susreću sa stalnim radnim i profesionalnim izazovima koji zahtevaju kontinuirano obrazovanje, čime se stvaraju novi rizici od osiromašenja i ograničavanja životnih šansi.

Osnovna literatura:

Kozorog, Miha, Dragan, Stanojevic (2013) Towards a Definition of the Concept of Scene: Communicating on the Basis of Things that Matter, *Sociologija*, Vol.55, No.3

Milić A. (1987) *Zagonetka omladine*, CID IDIS, Beograd, Zagreb.

Milić, A., Čičkarić, L. (1998) *Generacija u protestu*, ISI FF, Beograd.

Tomanović, S. (2012) „Od omladine do socijalnih biografija mladih u postsocijalističkoj transformaciji društva Srbije: konceptualni i kontekstualni okvir istraživanja“, u Tomanović, S. et al. *Mladi – naša sadašnjost. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Čigoja, ISI FF, Beograd: 13 - 29.

Tomanović, S. (2010) „Razmatranje koncepta delanja u okviru pristupa socijalne biografije“, *Sociologija* Vol. LII No 4, 447 – 452 .

Tomanović, S. (2010) *Odrastanje u Beogradu. Oblikovanje socijalnih biografija mladih u porodicama dva društvena sloja*, Beograd: ISI FF.

Tomanović, S. (2021) *Na svom putu. Longitudinalno kvalitativno istraživanje socijalnih biografija mladih*. Beograd: Univerzitet, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja.